

НАСТАВНА Г. В.,

аспірант кафедри теорії права та держави
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 340.115

АНТРОПОЛОГО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: ПРИРОДА ТА ЗМІСТ

У роботі автором визначено особливості доктринального розуміння природи та змісту антрополого-комунікативного методологічного підходу як елементу системи методології наукового пізнання. Досліджено теоретико-правові аспекти застосування антрополого-комунікативного методологічного підходу до пізнання права. Встановлено пізнавальний потенціал антрополого-комунікативного методологічного підходу щодо виокремлення та характеристики пізнавальних аспектів права. З'ясовано природу та зміст антрополого-комунікативного методологічного підходу.

Ключові слова: методологія, методологія юридичної науки, методологічний підхід, антрополого-комунікативний методологічний підхід, право, правова категорія.

В работе автором определены особенности доктринального понимания природы и содержания антрополого-коммуникативного методологического подхода как элемента системы методологии научного познания. Исследованы теоретико-правовые аспекты применения антрополого-коммуникативного методологического подхода к познанию права. Установлен познавательный потенциал антрополого-коммуникативного методологического подхода относительно выделения и характеристики познавательных аспектов права. Выяснены природа и содержание антрополого-коммуникативного методологического подхода.

Ключевые слова: методология, методология юридической науки, методологический подход, антрополого-коммуникативный методологический подход, право, правовая категория.

The author defines the features of the doctrinal understanding of nature and the content of anthropological and communicative methodological approach as an element of the system of methodology of scientific cognition. The theoretical and legal aspects of the application of the anthropological-communicative methodological approach to the knowledge of law are investigated. The cognitive potential of the anthropological-communicative methodological approach to the identification and characteristics of cognitive aspects of law is established. The nature and content of anthropological and communicative methodological approach are found out.

Key words: methodology, methodology of legal science, methodological approach, anthropological and communicative methodological approach, law, legal category.

Вступ. В юридичній літературі антрополого-комунікативний методологічний підхід розкривається епізодично, переважно крізь призму його наукознавчого потенціалу, водночас єдиного цілісного розуміння антрополого-комунікативного підходу як самостійного фено-

мену сформовано не було, що перешкоджає його подальшому практичному застосуванню з метою пізнання правових явищ, а також подальшого наукового дослідження вказаного методологічного підходу. Сучасна правова наука відчуває своєрідну методологічну кризу, вирішенню якої приділяється основна увага в теоретико-правових дослідженнях, а також розробляються нові шляхи її подолання. Ми пропонуємо антрополого-комунікативний підхід, який має потенціал до вироблення взаємоузгодженої позиції з різних правових питань через комунікацію між людьми, суспільством, державами, тримаючи, у першу чергу, у фокусі людину, її права та свободи, визнаючи їх цінність та пріоритет.

Постановка завдання. Тому за завдання в цьому науковому дослідженні ми ставимо: 1) здійснити аналіз наукових поглядів вчених до розуміння природи та змісту антрополого-комунікативного методологічного підходу та провести їх узагальнення; 2) з'ясувати природу та зміст антрополого-комунікативного методологічного підходу.

Результати дослідження. В юридичній літературі розуміння природи та змісту антрополого-комунікативного методологічного підходу розкрито епізодично та непослідовно, місце антрополого-комунікативного методологічного підходу в системі наукового пізнання також остаточно є невизначеним. Лише в поодиноких поглядах вчених була зроблена спроба виокремити антрополого-комунікативний методологічний підхід та надати характеристику тим або іншим його особливостям. Розуміння антрополого-комунікативної парадигми дослідження правових явищ заклали у своїх роботах С. Бобровник, Д. Гудима, Ю. Оборотов, А. Поляков, П. Рабінович, І. Честнов та інші. Однак необхідно зазначити, що антрополого-комунікативний підхід до вивчення права потребує доктринального аналізу, визначення його основних теоретико-методологічних засад та сутнісних особливостей, його природи та змісту, місця в системі наукового пізнання, оскільки наукове пізнання відрізняється від інших видів пізнавальної діяльності використанням спеціальних засобів та методів дослідження, а також характеризується системністю та структурністю.

Одним із перших на пострадянському просторі досліджував і розвинув антрополого-комунікативний підхід до права А. Поляков. Він вважає, що антрополого-комунікативний підхід у методологічному плані дає змогу розглянути сутність права як права людини *par excellence*, але права, які існують не самі по собі, а виявляються пов'язаними і з правовими обов'язками, і з правовими нормами, і з правовими текстами суб'єктів, суспільства та держави в рамках рекурсивної системи правових комунікацій [1, с. 16–19]. З огляду на вищевикладене, можна дійти висновку, що право необхідно розглядати, з однієї сторони, як «людиновимірний феномен», а з іншої – як «психосоціокультурну систему». На думку І. Тімуш, якими б обгрунтованими, на перший погляд, не видавалися спроби звільнити правовий світогляд від «соціологічного детермінізму» на користь чисто «антропологічного бачення права», вони, як нескладно переконалися, показують своєрідну однобічність, що призводить до ряду логічних протиріч і невідповідностей, хоча такі суперечності мають потенціал до вирішення в разі синтетичного з'єднання цих підходів [2, с. 213]. У цій позиції знаходимо підтримку на користь досліджуваного нами антрополого-комунікативного підходу до аналізу права. Водночас, на нашу думку, варто застосовувати інтегративну методологію до поєднання цих напрямів. Правова комунікація дає змогу зрозуміти інтегративну сутність права в рамках комунікативної теорії, і ця інтегративність виявляється не через суміщення різних ознак права, а через виокремлення позиції, з якої ці різні ознаки права виявляються елементами цілісного праворозуміння. Таким є погляд на право як на феномен комунікації. Право подається як цілісна багатоедність, в основі якої лежить ідея розвитку цілого через розвиток його елементів [3, с. 65–67].

Звернемо увагу й на те, що цей підхід містить синтез двох складових елементів: 1) індивідуального (суб'єктивного), пізнаваного, що відображає антропологічний аспект права; 2) соціального (об'єктивного), досліджуваного в рамках комунікативного аспекту права. Пізнавальні основи вказаного методологічного підходу закладено положеннями комунікативної теорії, обгрунтованої, насамперед, Ю. Хабермасом й Н. Луманом, які наголошують на методологічній доцільності пошуку основ раціональності у сфері комунікативної взаємодії ін-

дивідів, їх буття, змістом чого є сукупність відносин, які виступають основою зародження, розвитку, удосконалення та функціонування, зокрема, правових явищ. Саме комунікативна парадигма в сучасних умовах розвитку правової реальності дає змогу трансформувати ракурс вивчення правових явищ у бік їх суб'єктності, акцентуючи не стільки на вивченні функціональних правових явищ, скільки на пізнанні суб'єктних аспектів, ролі і значення індивіда як центрального суб'єкта правової реальності, відображаючи особливості набуття ним своєї правової ідентичності, власного правового простору, де він існує, взаємодіє з іншими індивідами, впливає на функціонування соціальних утворень, реалізує власні інтереси тощо.

Варто підтримати думку Н. Оніщенка в тому, що комунікативні властивості притаманні багатьом інститутам, які можна віднести до загальнолюдських надбань (громадянському суспільству, моралі, державі, праву тощо). Комунікативна складова частина є необхідною умовою політичних процесів, правового регулювання, зрештою подолання соціальних конфліктів, досягнення компромісу, функціонування й розвитку громадянського суспільства [4, с. 91–92]. Продовжуючи вказану ідею, варто зазначити, що комунікативний аспект, як і антропологічний, є невід'ємною властивістю правових явищ, що визначає їх природу та сутність, характер функціонування та взаємодії, поточний стан розвитку та перспективи удосконалення. Тому і наукове пізнання має стосуватись, зокрема, дослідження антрополого-комунікативних аспектів правових явищ як основоположних засад зародження, виникнення, розвитку, удосконалення та функціонування права загалом та правових явищ зокрема.

В юридичній літературі вченими підкреслюється важлива роль антропологічного підходу до пізнання правових явищ, особливо це стосується відповіді на питання зародження, становлення та розвитку людини як істоти (суб'єкта) юридичної, а також визначення місця і ролі людини в праві, його життєдіяльності у сфері права, водночас вказаний підхід несе загрозу обмеження суто вузько антропологічного дослідження правових явищ, що нівелює значення інших аспектів права, котрі становлять пізнавальний інтерес. Тому в науковому плані є невиправданим обмеження наукового дослідження правових явищ виключно методологічними прийомами, способами і засобами антропології права, що може призвести до панування суто конкретно-антропологічних досліджень. Вказане підкреслюється і в літературі, де вченими зазначається, що не варто обмежуватись суто конкретно-антропологічними дослідженнями, оскільки це обмежує об'єкт дослідження вже існуючими методами [Плюгина, с. 48–49]. Антропологічний підхід є значно ширшим, ніж застосування конкретно-антропологічних методів, потребує застосування методологічного потенціалу й інших методів та методологічних підходів, забезпечуючи структурування напрямів дослідження за відповідним колом аспектів та рівнів [Керимов Д.А. Общая теория государства и права. – М., 1977. – С. 42]. На переконання вчених, антропологія права не лише зумовлює виокремлення та подальше застосування антропологічного підходу до пізнання правових явищ, але і потенційно потребує залучення до пізнавального процесу положень інших теорій, концепцій та підходів до пізнання, це в подальшому надає можливість розробляти та застосовувати свої методи вивчення права [Ковлер А.И. Антропология права: учеб. для вузов. – М., 2002. – С. 3]. На це вказує і А.Х. Саїдов, що антропологія права потребує акумулювання, осмислення та подальшого застосування кількох методологічних прийомів, кожен з яких займає своє визначене місце в процесі дослідження правових явищ [Саидов А.Х. О предмете антропологии права // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 64].

Варто окремо наголосити на тому, що антропологія права не є сталим феноменом, оскільки знаходиться в постійному розвитку, змінюється парадигма розуміння права та його пізнання права. У сучасних умовах актуалізується питання поєднання пізнавальних можливостей антропології права з положеннями інших концепцій, теорій праворозуміння. Вказане стосується і поєднання пізнавального потенціалу антропологічного та комунікативного методологічних підходів, що дає змогу виокремити єдиний синтезований методологічний підхід – антрополого-комунікативний, який поєднує в собі ідеї визнання виключного пріоритету людини, її інтересів, потреб у правовій сфері, а також взаємодію між суб'єктами соціуму як основу утворення права, його розвитку і функціонування як соціокультурного феномену.

Необхідність застосування антрополого-комунікативного підходу обґрунтовується потребою в модернізації трьохвимірної системи соціальних координат «людина – суспільство – держава». На думку професора С.В. Бобровник, на зміну етатистським та юснатуралістським уявленням «має прийти пізнання того, що зазначені суб'єкти є, насамперед, партнерами, які функціонують у людському середовищі і разом вирішують загальні завдання» [5, с. 32]. Таким чином, антрополого-комунікативний підхід за своєю сутністю спрямований на забезпечення компромісності в правовій сфері, спроможний визначити зміст та в подальшому вдосконалити правовий взаємозв'язок між індивідом і соціумом, зважаючи на філософсько-світоглядну позицію людиноцентризму у праві та комунікативної теорії.

Актуальність використання антрополого-комунікативного методологічного підходу, його наукова витребуваність та відповідність поточним потребам розвитку науки та життєдіяльності суспільства загалом підкреслена і в поглядах О. Макуха, який у своїй науковій праці розкриває методологічні аспекти дослідження такого явища, як політика. Вчений справедливо зазначає, що нині місце раціоналізації посіла ідея варіантності вибору, яка обмежується інституційними утвореннями. Саме комунікація у формі дуалістичного бачення виступає як спонукальна дія, вибір, альтернатива, можливість, спрямована на підтримку рівноваги та стійкості не лише системи політичних відносин, а й суспільно-політичної сфери. Ця парадигма пропонується автором як альтернатива класичній теорії пізнання: у центрі перебуває суб'єктивний розум, носієм якого є «гносеологічний суб'єкт», започатковувач політичної дії, її мета. Саме він здійснює опанування та перетворення навколишнього світу, детермінуючи ті чи інші процеси. Таким чином, висхідним пунктом існування особи в політиці є його дія, спрямована на результат у конкретній формі [6, с. 123–124].

С.А. Калінін на прикладі дослідження теоретико-правових аспектів правотворчості звертає увагу на особливості антрополого-комунікативного методологічного підходу як ключової пізнавальної інституції, що дає змогу дослідити теоретико-правові аспекти крізь призму людиноцентристських засад творення права, витоками якого є комунікативні закономірності. Вказаний методологічний підхід, на переконання вченого, дає змогу сформулювати ряд вихідних методологічних постулатів, придатних для вирішення низки проблем в області держави і права, а саме: 1) визначити модель динамічної взаємодії суб'єктів права (комунікація), котра вимагає певного загальнообов'язкового, процесуально-процедурного, формалізованого забезпечення; 2) розкрити взаємозв'язок між суб'єктами, що вступають у комунікацію та розрізняються за своєю природою (безпосередні суб'єкти права і держава); 3) врахувати стан множинності суб'єктів, що породжує конфлікт між ними, коли кожен суб'єкт у принципі прагне «нав'язати» іншому власне бачення комунікації, зокрема, шляхом впливу на державу; 4) з'ясувати комунікативні здібності суб'єкта, котрі обмежені його цінностями й інтересами, що входять у систему світогляду, а також визначити коло природних прав та свобод людини, котрі мають бути враховані в процесі правотворчості. У свою чергу, правова комунікація як підсумок правотворчості може описуватися з позиції її простоти, адекватності, своєчасності, вартості для держави і соціуму [7, с. 77].

Аналіз наукових підходів до розуміння антрополого-комунікативного можна було б продовжувати, водночас ці погляди мають обмежений характер, а здійснений нами аналіз загалом відображає ключові підходи до його розуміння. Вважаємо, що доктринальне розуміння антрополого-комунікативного методологічного підходу до пізнання правових явищ можна узагальнити в межах кількох наступних напрямів, які дадуть можливість розкрити його багатоаспектність та встановити особливості розуміння. Так, антрополого-комунікативний підхід до пізнання правових явищ можна визначити як:

– поєднання двох самостійних філософських підходів, що акумулює в собі комплекс принципів та категорій філософії права, котрі покликані реалізувати методологічне призначення щодо правознавства загалом, досліджуючи правові явища в межах різноманітних типів правопізнання та праворозуміння. Перевагами вказаного напрямку розуміння антрополого-комунікативного методологічного підходу є можливість поєднати різноманітні філософські напрями наукового пізнання, консолідувати їх пізнавальний потенціал та сформу-

вати в подальшому цілісне вчення про право як про особливу антрополого-комунікативну модель. Однак недоліки вказаного розуміння антрополого-комунікативного методологічного підходу до пізнання правових явищ полягають у тому, що фактично в них абсолютизовані антропологічні та комунікативні аспекти права, не враховано інші аспекти права, що призводить до однобічного розуміння правових явищ, штучно синтезує методологічні положення антропології права та комунікативної теорії права;

– особливий складений метод наукового дослідження, котрий може бути застосований для пізнання окремих людиновимірних та інформативних аспектів правових явищ, який може бути застосований у поєднанні з іншими методами наукового пізнання, а отримані результати його застосування становитимуть лише окрему частину загального вчення про право. Перевагами такого напрямку доктринального розуміння антрополого-комунікативного методологічного підходу є предметність розуміння його пізнавального потенціалу, що виявляється у наборі кола методологічних інструментів, котрі застосовуються в межах більш загального підходу до правопізнання. Водночас його недоліками є нівелювання реальних пізнавальних можливостей антрополого-комунікативного методологічного підходу до формування та обґрунтування самостійного правового вчення, однобічність його розуміння суто крізь призму його інструментального призначення;

– самостійний методологічний підхід, що синтезує в собі комплекс методів, прийомів, способів та засобів антропології права та пізнавальних положень комунікативної теорії права, що дають змогу здійснити вивчення правових явищ як особливого антрополого-комунікативного феномена. Серед переваг вказаного напрямку розуміння антрополого-комунікативного методологічного підходу до пізнання правових явищ варто наголосити на тому, що дослідження правових явищ засновується на визнанні антропологічних та комунікативних аспектів права як невід’ємних, основоположних його властивостей, відповідно, вказаний методологічний підхід функціонально здатен розкрити антрополого-комунікативні особливості як його сутнісні властивості.

На нашу думку, останній напрям є найбільш оптимальним, оскільки дає змогу максимально ємно охарактеризувати антрополого-комунікативний методологічний підхід як особливий самостійний методологічний підхід, котрий поєднує пізнавальні можливості філософії та теорії права, змістом якого є керівна ідея, комплекс світоглядних принципів і положень, що функціонують у процесі усього наукового пізнання та обґрунтування наукових ідей. Таким чином, природою антрополого-комунікативного методологічного підходу до пізнання правових явищ є методи, прийоми, способи та засоби антропології права та пізнавальні положення комунікативної теорії права, що дають змогу здійснити вивчення правових явищ як особливого антрополого-комунікативного феномена, закладаючи в основу методологічного підходу елементи індивідуального (суб’єктивного), пізнаваного, що відображає антропологічний аспект права, і соціального (об’єктивного), що стосується комунікативного аспекту права.

Висновки. На нашу думку, поєднання пізнавальних можливостей антропологічного підходу та комунікативної теорії права дало змогу створити самостійний методологічний підхід – антрополого-комунікативний, який відповідає сучасним викликам юридичної науки та існує в рамках постнекласичного типу наукової раціональності. У концептуально-світоглядних засадах антрополого-комунікативного підходу закладений потенціал до вирішення теоретичних та практичних правових проблем у сучасній науці та взаємоузгодження різних позицій. Змістом вказаного методологічного підходу є наукознавчий потенціал, націлений на:

– по-перше, аналіз правових явищ, а також переосмислення наукових результатів пізнання правових явищ під новим кутом зору, що раніше не охоплювався методологією юридичної науки, взявши за основу пізнання проблем зародження, становлення, розвитку, вдосконалення та функціонування правових явищ, ідею його зумовленості природою людини, її фізико-біологічними особливостями, а також соціокультурними особливостями як суб’єкта соціуму. За допомогою цього підходу право досліджується з урахуванням філо-

софсько-світоглядної позиції людиноцентризму, концепції людиновимірності, верховенства права та комунікативної парадигми, а діалог і толерантність між суб'єктами правової комунікації розглядаються як імперативи людських відносин;

– по-друге, подолання однобічності пізнання правових явищ або як феномена людиноцентристського плану, або як явища соціокультурного, змістом якого є інформаційний простір, що наділений правовими властивостями, тим самим дало змогу розкрити право з точки зору, що раніше не охоплювалось сферою правознавства;

– по-третє, поєднання ідей світоглядного антропологічного уявлення про явища дійсності з положеннями комунікативної обумовленості їх функціонування та їх екстраполявання на площину права, розкривши його як складне багатоаспектне явище;

– по-четверте, вироблення методологічних засобів, прийомів, способів наукового дослідження, зумовивши виокремлення антрополого-комунікативного методологічного підходу як самостійного елементу методологічної основи пізнання правових явищ.

Список використаних джерел:

1. Поляков А.В. Антрополого-коммуникативное обоснование прав человека / А.В. Поляков // Права человека: вопросы истории и теории: Материалы межвузовской научно-теоретической конференции. Санкт-Петербург, 24 апреля 2004 г. / Под общ. ред. Д.И. Луковской. – СПб., 2004. – С. 3–24.
2. Тімуш І.С. Інтегральний погляд на право: [Монографія] / І.С. Тімуш. – К.: Атіка, 2009. – 284 с.
3. Поляков А.В. Коммуникативный подход в общей теории права / А.В. Поляков // Проблемы філософії права. – 2006–2007. – Том IV–V. – С. 60–67.
4. Оніщенко Н.М. Формування громадянського суспільства: комунікативно-правовий чинник / Н.М. Оніщенко // Вісник Конституційного Суду України: загальнодержавне періодичне видання. – 2015. – № 5. – С. 88–96.
5. Бобровник С.В. Компромiс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: [Монографія] / С.В. Бобровник. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 384 с.
6. Макух О. Комунікативний підхід до дослідження політики: методологічний аналіз / О. Макух // Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. – Львів, 2012. – С. 122–128.
7. Калинин С.А. О коммуникативном подходе к праву / С.А. Калинин // Сб. мат. III Международ. научн.-практ. конф. «Коммуникация в социально-гуманитарном знании, экономике, образовании (г. Минск, 22 мая 2012 г.). – Мн.: Знание, 2012. – С. 76–77.

